

A kultúra újrahasznosított helyszínei és a Trans Europe Halles

„A varázslóktól eltérően, akik semmit sem szeretnek jobban egy szövvényes hierarchiánál, a boszorkák nem túlzottan lelik kedvük a karrierépítés szervezeti úton történő megközelítésében.”¹

Nyugat-Európában már az 1960–1970-es évektől, a fordulat után pedig a keleti blokk országában is megfigyelhető tendencia, hogy egyes, önmagukat függetlennek nevező művészeti csoportok vagy egyének előszeretettel alapítanak kulturális központokat volt ipari helyszíneken. A háború, illetve a szocialista korszak vége után az ipar modernizációjával számos épület maradt üresen Európában. Ezek általában a külvárosban, a szomszédságtól elhagyatva álltak, emlékeztetve az embereket a biztonságosabb múltra, a munkanélküliségre, a pangó gazdaságra. Ezzel egy időben a (posztmodern) művészi kísérletek nem találták a helyüket a kultúra hagyományos házaiban. Ezek a művészek a megszokott tereket korlátozóknak, a bevett szokásokat megkövültnek érezték. Ekkor találtak rá az elhagyott épületekre és foglalták el azal a céllal, hogy új életet vigyenek ezekre a kihalt helyszínekre.² Sokáig ezek a központok még Nyugat-Európában is marginális szerepet töltek be, a szubkultúra helyszínei voltak. Azonban az 1980-as években az új városrendezési törekvésekkel egy időben fontos szociokulturális szerepet kezdtek betölteni. Ekkor kezdődött a Trans Europe Halles, a TEH története. 1983-ban egy brüsszeli kulturális központ kezdeményezésére hét újrafelhasznált ipari helyszínen működő intézmény tartott találkozót.³ A téma ezeknek a műhelyeknek a változó helyzete, megerősödése volt. Azzal a céllal alapították meg a hálózatot, hogy egész Európában erő-

sítsék, láthatóvá tegyék az ilyen profilú helyszíneket, hogy nemzetközi összefogással tegyék nyilvánvalóvá, hogy ezek az újrafelhasznált épületek immár nem csak az alternatív kultúra helyszínei, hanem az új generáció mindennapi kultúrafogyasztási szokásainak alakítói.⁴

A TEH elsődleges célja, hogy a különböző elképzelések, ismeretek, működési gyakorlatokról való eszmecsere platformja legyen. Jelenleg huszonnégy országból negyvenhét tagszervezete van. Tagjai közt működésükben és kulturális koncepciójukban is nagyon különböző helyszínek találhatók meg.⁵ Három helyszínt, az amszterdami Melkweg, a ljubljana Metelkova Mesto és a budapesti A38 Hajó működését vizsgáltam.

A Melkweg a legrégebbi ipari épületből átalakított kulturális központ Európában és egyben a TEH egyik alapítója is, mely töretlen aktivitással vesz részt a hálózat életében. A TEH jelenlegi elnöke a Melkweg gazdasági igazgatója. Az A38 Hajó a három helyszín közül a legfiatalabb, a TEH egyetlen magyar tagja és sok szempontból tekinthető a Melkweg „kisztestvérenek” is. A Metelkova pedig az egyik utolsó olyan központ, ahol még ma is megtalálhatók azok a jellegzetességek, amelyek az újrafelhasznált épületekben létrehozott centrumokra a kezdetekben jellemzőek voltak. A Melkweget 1970-ben alapították, ezzel akár a másik kettő nagyapja is lehetne. Az épület eredeti funkcióját tekintve tejjüzem volt, amelyre egy színházi társulat talált rá és alakította át kulturális központtá, elsősorban könnyűzenei programmal.⁶

¹ Terry Prachett: *Vészbányák*. Debrecen, Cherubion, 1988. Fordította Dr. Sohár Anikó, 72.

² TransEuropeHalles – Factories of the Imagination. Lés Éditions de l’Imprimeur, 2002, 4.

³ www.teh.net/AboutUs/History/tabid/181/Default.aspx, 2010.01.10.

⁴ www.teh.net/AboutUs/History/tabid/181/Default.aspx, 2010.01.10.

⁵ www.teh.net/AboutUs/tabid/177/Default.aspx2010.01.10.

⁶ www.melkweg.nl/artikelpagina.jsp?inleid=35430, 2010.02.08.

Korban a következő a Metelkova, amely nem ipari, hanem katonai funkcióval bírt a Jugoszláv háború végéig. Ezt foglalta el a '80-as évek második felében a 200 művészt tömörítő Metelkova Hálózat. Ebben az időben a szlovén függetlenedési törekvések szorosan összekapcsolódtak az új, vibráló szociokulturális irányvonal létrejöttével.⁷ Az A38 egy 1968-ban épült utakon kőszállító hajó volt. A név a hajó eredeti típusára, az Artemovszk-ra utal, melynek 38. darabja volt a szóban forgó jármű. Ezt találta meg 2001-ben a két tulajdonos és építette át a komáromi hajógyárban.⁸ Mindhárom központ megtartotta a létesítmények ipari jellegét. A Metelkóban az átépítés befejezetlensége miatt ez jól látható, de a tudatos tervezéssel felújított Melkwegben és az A38-on is megtartották a jellemző stílusjegyeket, például a Hajó egyik bárjában ez eredeti motorok kezelőfelületeit.

A Trans Europe Halles rendszeres működésének alapköve az évi kétszeri 3 napos 100–150 fős találkozó, melyet minden alkalommal más központ szervez. A találkozó műhelymunkákon illetve tréningeken keresztül egy-egy európai és helyi szinten is releváns problémakört dolgoz fel. Lehetőséget nyújt az informális eszmecsere, a helyi kulturális és művészeti élet megismerésére és a hálózat ügyeinek megtárgyalására is.⁹ Az első hivatalos találkozót a Melkwegben rendezték, a Metelkova néhány éve volt házigazda, az idei év tavaszi találkozójának szervezője pedig az A38 Hajó, ahol a programok jelenleg is zajlanak.

Az ipari múlt hatásai a kulturális koncepcióra

A Metelkovát és a Melkweget nem kulturális szakemberek, hanem művészek alapították, céljuk a bevezetőben már említett volt, vagyis új helyszínt találni az új művészeti irányzatok számára olyan terekben, amely nem köti gúzsba azokat. Így aktivitásuk szorosan kapcsolódik az épületek jellegéhez, gyakran felhasználja adottságait. Az A38-nál ez már nem ilyen egyértelmű. Megalapításának terve a kulturális menedzsment területén már régóta aktív tulajdonostól származik. Az ötletadó a párizsi Batofar nevű állóhajó volt, mely szín-

tén művészeti központként üzemel.¹⁰ Bár a kezdetektől kommersziális alapokon működik, programstruktúrájában nagyon fontos a független jelleg.¹¹

Érdekes, hogy kezdetben a Melkwegnek és a Metelkovának is tisztázatlan volt mind a jogi státusza, mind a pénzügyi stabilitása. Azonban a kettő megalapítása között eltelt csaknem 20 év és a két ország kultúrpolitikája meglehetősen különbözően kezelte a foglalt-ház jellegű központokat. Míg a Melkweget már 1972-től állandó költségvetési támogatásban részesítette Amszterdam városa, addig a Metelkova helyzete a mai napig nem teljesen tisztázott. Ezt a szituációt az A38 Hajó teljesen elkerülte, mivel magánberuházásban épült, így jogi státusza és engedélyei is hosszú távon rendben vannak.

A Melkweg 1970 nyarán szezonális jelleggel nyitott meg. Ekkor az épületben koncerttermet, mozi, könyvesboltot, de éttermet és teázót is üzemeltettek. Két év múlva már állandó helyszínnek számított, kulturális profilja is tovább bővült. Azzal együtt, hogy azóta is állandó támogatást kapnak a várostól, a működéshez szükséges fedezet kilencven százalékát a jegybevételből folyik be.¹² Ugyanez nem mondható el a Metelkováról, hiszen a változatlanul meglévő foglalt-ház jellegből fakadóan programjaira egyáltalán nem, vagy csak nagyon alacsony belépti díjakat szedhetnek. Az A38 Hajó ellenben a Melkweghez hasonló piaci alapokon működik, de állandó költségvetési támogatást nem kap, a hiányzó forrásokat pályázatokból, szponzoroktól és a helyszíni céges rendezvényekre való bérbeadásából fedezik.

A kulturális programstruktúrát tekintve az A38 és a Melkweg nagyon hasonlóan működnek, de ez utóbbi hosszú múltjából és méretéből kifolyólag is előbbre jár. A két központ között szoros az együttműködés, az A38 igyekszik a lehető legtöbbet tanulni a „nagytestvértől”. Ebből a szempontból a Metelkova teljesen más, itt nagyon erősen érezhető a féllegális helyzetből adódó anarchista-punk vonulat.

A Melkweg programjában a könnyűzene minden ága képviselteti magát, a világhírű előadóktól a feltörekvő holland együttesekig. A színházi programban fiatal koreográfusok és társulatok táncelőadásai, kezdő írók drámáinak színpadra állítása és multimédiás performanszok szerepelnek. A galériában fotókiállításokat rendeznek. A mozi az or-

⁷ Bratko Bibic: *The Noise From Metelkova: Ljubljana Spaces and Culture in Transitions*, Peace Institute, 2003, 217.

⁸ Jávorszky Béla Szilárd: A kulturhajós, *Népszabadság*, 2008.09.17. 24.

⁹ www.teh.net/TEHMeetings/tabid/175/Default.aspx 2010.01.10.

¹⁰ Jávorszky Béla Szilárd: A kulturhajós, *Népszabadság*, Portré, 2008.09.17. 24.

¹¹ www.a38.hu/?p=cikk&id=98, 2010. 01.20.

¹² *TransEuropeHalles – Factories of the Imagination*, Lés Éditions de l'Imprimeur, 2002, 156.

szágban egyedüli művészmoziként üzemel.¹³ A TEH-ben vállalt szerepe is a „nagy örege”, mint az egyik alapító, számos nemzetközi projekt kezdeményezője is. Programja egyedülállóan sokszínű, társadalmi szerepvállalása jelentős, amelyet a helyi önkormányzat is elismer és támogat. Működésének legfontosabb tanulsága, hogy minden időszakban képes volt továbblépni és a múlt tapasztalatait hasznosítva indulni tovább a mindig megújuló kihívások felé. Az intézmény működése kiváló példa arra, hogyan lehet egy független kulturális központot kis művészeti kezdeményezésből biztonsággal működő „szórakoztató gyárrá” fejleszteni.

Az A38 szintén a könnyűzenei programokra fókuszál, megtalálható itt a jazz koncertektől a death metálig minden. Rendeznek ezen kívül kiállításokat, irodalmi esteket, beszélgetéseket, fesztiválokat és befogadnak színházi előadásokat is.¹⁴ A Hajó fennállásának eltelt hét éve alatt jó úton halad afelé, hogy a Melkweghez hasonló nagyüzemmé váljon. Mára elérte elsődleges célkitűzését, vagyis sikerült egy pezsgő, változatos programokat kínáló, független kulturális helyszínt létrehozni, amely kikerülhetetlen szereplőjévé vált Budapest kulturális életének.

A Metelkova tizennégy helyszínen, hét barakkban ad otthont koncerteknek, színházi előadásoknak, vita- és irodalmi esteknek, filmvetítéseknek és kiállításoknak ad otthont. A fellépők jelentős része valamilyen szubkultúra képviselője, gyakran ingyen, vagy jelképes tiszteletdíjakért játszanak.¹⁵ A Metelkova igen bizonytalan jogi státuszát sokban erősítette az, hogy a TEH egyik találkozója néhány éve ott volt és a nemzetközi élet kulturális szereplői konkrét nyomást gyakoroltak a pusztán jelenlétükkel a városvezetésre, valamint később egy petíciót is aláírtak a központ védelmében. Az évek során a komplexum a ljubljani fiatalok számára az alternatív kultúra fontos helyszínévé vált, általános megítélése azonban még mindig előítéletekkel terhelt. Az idősebbek a helyet az erkölcselenség, a bűnözés és a drogok melegágyának tartják és a falakat borító graffitiket fenyegetőnek érzik. Úgy tűnik, ahhoz, hogy a helyszín általános megítélése megváltozzon, még időnek kell eltelnie – különösen, ha a város semmit nem tesz a helyzet javulásának érdekében.¹⁶

Ipari helyszínek – működtetési, bővítési lehetőségek

A három helyszín közül méretét tekintve a maga 5500 nm hasznos alapterületével, hét használatba vett katonai barakkjával messze a Metelkova a legnagyobb. Itt a fejlődést a jogi státusz tisztázatlansága és a pénzügyi nehézségek akadályozzák. A Metelkova működésének története akár a vele egy időben létrejött új szlovén állam történetének analógiájának is tekinthető. Először 1992-ben támadt gondjuk a városvezetéssel, amikor a beígért engedélyezés és jogi tisztázás helyett a város bejelentés nélkül bontani kezdte az épületeket. Válaszként a művészek beköltöztek és megkezdték kulturális tevékenységüket a különböző mértékben megrongált barakkokban. Így került például egy szoborkiállítás az épületeken tátongó hatalmas lyukakba. Válaszképpen a város kikapcsolta a közműszolgáltatásokat. Az áldatlan állapot négy évig tartott, ezután mindent visszacsatoltak, de négy barakk a mai napig fél-legálisan működik. A várossal folytatott „hidegháború” éveiben a kulturális programok tovább folytak, ami által a Metelkova a polgári engedetlenség és függetlenség szimbólumává vált. Így változtatták a városvezetés számára a komplexumot „kulturális rémálommá”.¹⁷ Bár közben többször elfogyott a lendület, és az alapítók közül sokan elhagyták a központot, több csoport rendületlenül kitartott. Jelenleg huszonnégy független szervezet és huszonnégy művész dolgozik egymástól elkülönülve, egységes szervezeti cél nélkül, meglehetősen különböző elképzelésekkel.¹⁸ A kialakult helyzet tipikus példája annak, hogy egy nagyon különböző emberekből álló, közös ellenség ellen harcoló csoport hogyan hullik darabjaira azonnal, amint a külső fenyegetettség elhárul.

A Melkweg kihasználva az ipari helyszín nagyságából adódó lehetőségeket 1995-ben egy ezerfős koncerttermet nyitott, megduplázva az eredeti befogadóképességet. Azonban még itt sem tudtak akartak megállni, így 2009-ben a szomszédos Amszterdami Városi Színházzal közösen új, kétezreszáz-fős előadótermet nyitottak. Közös céljuk, hogy megteremtsék az átjárást az úgynevezett „ma-

¹³ www.teh.net/TEHMembers/MemberContact/tabid/217/Default.aspx?organization=47 2010.01.10.

¹⁴ Öt év, számos koncert – Az A38 méltán lett népszerű szórakozóhely, hirextra.hu, www.hirextra.hu/2008/05/10/az-a38-meltan-lett-nepszeru-szorakozohely, 2008.05.10. 2010.01.20.

¹⁵ www.kudmreza.org/arhiv/publikacije2-shortguide.html 2010.02.08

¹⁶ *TransEuropeHalles – Factories of the Imagination*, i. m. 156.

¹⁷ Bratko Bibic: i. m. 216.

¹⁸ metelkova.stotic.eng.doc2010.02.20

gas” és „alternatív” kultúra között.¹⁹ Ez a kezdeményezés Európában példátlan.

Az A38 hajó mivoltából fakadóan a bővítés lehetetlennek tűnik, ám uniós forrásból egy kisebb hajó épül a már meglévő mellé. Az újrafelhasznált hajó mellé tervezett vadonatúj úszómű nyitása 2010 végére várható.

A hálózat működése – hozadékok a tagok számára

Talán a legismertebb nemzetközi kulturális hálózat az IETM (International Network for Contemporary Performing Arts), amely az eltelt évek során igazi óriássá nőtte ki magát, a maga több mint négyszáz regisztrált tagjával. Méretéből fakadóan ez a legismertebb, legerősebb kulturális erő ma Európában.²⁰ Ugyanakkor magában hordozza azt a veszélyt, hogy tagjai számára „személytelen” válik és az egyes szervezetek elvesznek a nagy tömegben. Egy ekkora hálózatban még akkor is lehetetlen mindenkit ismerni, ha az adott résztvevő minden lehetőséget kihasznál arra, hogy profitaljon a tagságból. A TEH közepes méretéből kifolyólag átlátható, megismerhető és használható tagjai számára. Folyamatosan támogatja a közös projektek létrehozását, segíti a tagokat abban, hogy megtalálják a megfelelő partnereket. A hálózat az utóbbi időben több jelenleg is futó, központilag koordinált nagy projektet hozott létre.²¹

Az első célja a kulturális szakemberek mobilitásának javítása csereprogramok, tréningek, tanulmányok és on-line tartalmak létrehozásával („Changing Room”).²² A második művészek számára, bentlakásos módon teszi lehetővé a nemzetközi tapasztalatszerét („AIR”).²³ A harmadik pedig a hálózaton belüli önkéntes programok elősegítésére szolgál („Lift”). A Melkweg, mint a TEH „nagy öregje” mindhárom kezdeményezésben részt vesz. Egyik munkatársa például a mobilitási program keretén belül az A38 Hajón töltött tavaly ősszel néhány hetet. Az A38 szintén részt vesz két programban is,

a Lift keretén belül például egy évig fogadott egy fiatal önkéntest a Metelkovából.

Ezek mellett számos, a tagszervezetek által kezdeményezett projekt fut jelenleg is. Erre jó példa az A38 által elindított, „My City – Az én városom” elnevezésű rendhagyó fesztiválsorozat. Ennek fő célja, hogy sajátos szemszögből mutassa be Budapestnek Európa jelentős városainak kultúráját, majd ezekben a városokban található partnereinél Budapestet. „...Az Én Városom programmal a városok közti kapcsolatot is szorosabbra fűzi (az A38 Hajó). Ezzel a városdiplomáciának ad jó lökést. (...) Két város nagyon nehezen kommunikál egymással, a legjobb terep erre a kultúra szintje.”²⁴ Az eltelt években bemutatkozott már Prága, Varsó, Belgrád, Amszterdam és Moszkva is. Több szervező partner is a TEH tagjaiból került ki, mint például a Melkweg, a varsói Fabryka Trzcinyi, vagy a belgrádi Rex. A fesztiválsorozat elsősorban a zenei eseményekre koncentrál. Emellett nagy szerepet kapnak a kiállítások, a képzőművészet, installációk, elsősorban városképi jelentőségű alkotások, valamint az élő városi problémákról szóló beszélgetések.²⁵

A Trans Europe Halles jelentősége napi aktivitásában rejlik. Vagyis abban, hogy nemcsak egyszerűen lehetőséget teremt tagjai számára a közös munkára, hanem bátorítja is a kezdeményezéseket és mindent megtesz az újabb és újabb projektek létrejöttéért. Folyamatosan igyekszik új területek felé nyitni, és keresi a jelenleg még kevésbé képviselt országok, régiók csatlakozását a hálózathoz, mint például a mediterrán térség és a volt keleti blokk országai.²⁶ Következő célkitűzése a hálózaton belül felgyűlt „know-how” kihasználása, a TEH-en kívülre is értékesíthető kulturális tréningeken és tanácsadáson keresztül. A jövőben ez lehetne az egyik fő bevételi forrás, amely biztosítaná a hálózat pénzügyi stabilitását.²⁷ Kevés olyan hálózat van, amely ennyire proaktívan képes gondolkodni, képes folyamatosan megújulni és új célokat tűzni maga elé.

¹⁹ www.teh.net/TEHMembers/MemberInFocusMelkweg/tabid/229/Default.aspx 2010.01.10.

²⁰ www.ietm.ogr/index.lasso?p=about&rq=whoweare 2010.02.20.

²¹ www.teh.net/AboutUs/tabid/177/Default.aspx 2010.01.10.

²² www.teh.net/CHANGINGROOM/tabid/200/Default.aspx 2010.01.10

²³ www.teh.net/AIRArtistsInResidency/tabid/2214/Default.aspx 2010.01.10

²⁴ Péntes Dávid: Milliókkal támogatja a főváros az A38 Hajót. gondola.hu, gondola.hu/cikkek/48809, 2006.06.14.

²⁵ Lehorgonyzott a Petőfi Hídnál az A38 Hajó, nethirlap.hu, 2007.01.17. www.nethirlap.hu/cikk.php?cikkid=241562010.02.08.

²⁶ Keeping the Net Work – Network Plan for 2008–2010, TEH belső dokumentum

²⁷ TEH Can Do That – Network Plan draft for 2011–2013